

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА УЧНІВ ДЕВ'ЯТИХ КЛАСІВ

У статті йдеться про навчання практичного курсу правознавства учнів 9-х класів. Автором описано основні концептуальні засади предмета «Правознавство. Практичний курс», його практичне спрямування, врахування вікових особливостей дев'ятикласників, включення до змісту юридичної інформації, що стосується неповнолітніх осіб тощо. Охарактеризовано особливості навчання правознавства учнів 9-х класів: реалізація практичної спрямованості названого курсу у навчанні учнів; систематичне використання інтерактивних методів на уроках практичного курсу правознавства; спрямування навчання на формування правової компетентності учнів. Наведені в статті положення ілюструються результатами анкетування вчителів правознавства.

Ключові слова: практичний курс правознавства, правова компетентність, інтерактивні методи навчання.

В статье идет речь об обучении практическому курсу правоведения учеников 9-х классов. Автором описаны основные концептуальные основы предмета «Правоведение. Практический курс»: его практическое направление, учет возрастных особенностей девятиклассников, включение в содержание юридической информации, касающейся несовершеннолетних и т. д. Охарактеризованы особенности обучения правоведения учеников 9-х классов: реализация практической направленности названного курса в обучении учащихся; систематическое использование интерактивных методов на уроках практического курса правоведения; направление обучения на формирование правовой компетентности учащихся. Приведенные в статье положения иллюстрируются результатами анкетирования учителей правоведения.

Ключевые слова: практический курс правоведения, правовая компетентность, интерактивные методы обучения.

The article deals with the practical law training course for students of the 9th grade. The author describes the main conceptual foundations of the subject "Law. Practical Course", its practical orientation, taking into account age peculiarities of the students of the ninth form, inclusion of the legal information into the content relating to minors, etc. The law teaching features of the ninth form students such as implementation of the course practical orientation in student learning, systematic use of interactive methods in the lessons of law practical course, orientation of studying on the formation of students legal competence are characterized. The statements provided in the paper are illustrated by the results of a law teachers survey.

Key words: law practical course, legal competence, interactive teaching methods.

Актуальність дослідження. Швидкоплинні суспільні процеси, глобалізаційні тенденції, зміни в економічних, політичних, культурних відносинах вимагають відповідного правового оформлення та формування належної правової культури як суспільства в цілому, так і кожного громадянина зокрема [4, с. 32]. Особливо важливого значення набуває права освіта учнівської молоді для утвердження в її свідомості ставлення до права як ефективного регулятора суспільних відносин та носія ідеї справедливості, розвитку внутрішньої готовності до дотримання правових принципів, формування правомірної поведінки, вироблення вмінь застосування правових норм у різних життєвих ситуаціях.

Потужний потенціал для формування правових знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій учнів закладений у навчальному предметі «Правознавство. Практичний курс» (9-й клас) [8] (далі – практичний курс правознавства). Утім, використовується цей потенціал украй недостатньо, що спричинено як об'єктивними чинниками (мала кількість навчальних годин на вивчення предмета), так і суб'єктивними (недосконале володіння вчителями методикою навчання правознавства в 9-му класі).

Як предмет інваріантної частини навчального плану практичний курс правознавства викладається в українській школі вже п'ять років. За цей час педагогами накопичено чимало методичного досвіду навчання учнів цього курсу, що потребує аналізу й узагальнення. У зв'язку з цим **метою статті** є висвітлення особливостей навчання правознавства учнів дев'ятих класів.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи значення правової освіти для українського суспільства, І. Усенко зазначає, що «...основи правових знань не повинні бути прерогативою лише вузького кола фахівців. Усі громадяни України мають право на набуття необхідного їм мінімуму правових знань. Це право залишиться лише декларацією без дієвих механізмів його впровадження у повсякденне життя» [5, с. 13].

Школярі ознайомлюються з правом як наукою та ефективним регулятором суспільних відносин на уроках правознавства, починаючи з 9-го класу, де вони вивчають обов'язковий предмет «Правознавство. Практичний курс». Зауважимо, що підлітковий вік є найсприятливішим для формування морально-ціннісних орієнтацій людини та розвитку пізнавального інтересу. Саме в основній школі формується система цінностей і установок підлітка, шанобливе ставлення до закону, прав і свобод людини, відповідальності перед суспільством, засвоюються відповідні поведінкові моделі, необхідні для життя в суспільстві.

Варто згадати, що право як об'єкт навчання має свою специфіку. В. Кузнецов звертає увагу на такі типи складності права:

1) об'єктивна – пов'язана з інформаційною складністю будь-якої правової системи й відображає кількість і якість інформації, яку необхідно засвоїти, вивчаючи цю систему; 2) суб'єктивна – висвітлює дидактичну складність права,

що пов'язана з труднощами для навчання-викладання і навчання-учіння [6, с. 56].

Об'єктивна складність права зумовлена також його багатофункціональністю, адже воно виконує роль механізму розв'язання конфліктних ситуацій, унормування суспільних і громадських відносин; регулятора міжособистісних стосунків, відносин між людиною й об'єднанням осіб, а також між об'єднаннями; регулює людську поведінку; важливий інструмент досягнення людиною своїх цілей; засіб захисту законних інтересів людини та відновлення порушеної справедливості; підстава для покарання правопорушників [4, с. 32].

Означені питання, складність права як об'єкта засвоєння, а також вікові особливості учнів 9-х класів зумовлюють особливості структурування навчального матеріалу, змісту практичного курсу правознавства та методики його викладання.

Зазначимо, що в 9-му класі пізнавальні інтереси учнів стають більш стійкими, з'являється нова мотивація до навчання, змінюються критерії самооцінки й оцінки навколишнього світу, досягаються якісні зміни в способах навчальної діяльності, виникає прагнення до неформального спілкування і лідерства, поступово розгортається систематичне вивчення основ наук. І. Бех стверджує, що здатність повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними може бути властива людині вже в 14-річному віці. Саме в цьому віці, на думку дослідника, людина здатна правильно розуміти об'єктивний зміст власної поведінки, мету своїх дій; передбачати їх прямі й побічні результати; оцінювати свою поведінку відповідно до чинних правових норм й усталеної моралі [2, с. 116-117].

Зауважимо, що загальною метою навчання правознавства є створення позитивного ставлення до права як провідного інституту нормативного регулювання суспільних відносин і найвищої цінності цивілізації; ознайомлення учнів з основними галузями права та засвоєння ними ключових правознавчих понять; формування правового досвіду, системи вмій і навичок [3, с. 26]. Як слідує з навчальної програми, практичний курс правознавства покликаний закласти основи правових знань, сформувати в учнів повагу до права і закону, позитивне ставлення до діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, зацікавити учнів правознавством, озброїти їх уміннями діяти в життєвих ситуаціях відповідно до вимог норм права і положень законів [8, с. 4]. Досягнення цих завдань вимагає відповідних підходів до відбору змісту й організації навчального процесу.

Розпочнемо з першого означеного вище підходу. Концептуально практичний курс правознавства не вимагає засвоєння учнями великого за обсягом навчального матеріалу, передбачаючи, що вчитель використовуватиме час для різноманітних методів, практичних вправ і високої активності кожного учня. Правові знання учнів 9-го класу не можуть і не повинні бути систематичними – вони мають залишатися на рівні елементарних правових уявлень та основних понять. Так само й уміння учнів перебуватимуть на початковому рівні їх формування. Основне завдання вчителя – надати цим

знанням і вмінням практичної спрямованості, побачити їх відбиток у проявах правомірної поведінки учнів, їхніх емоційно-оцінних судженнях, пробудити в учнів інтерес до права як культурного феномену, загальнолюдської цінності, ефективного регулятора суспільних відносин [8, с. 5-6]. Відмітимо, що особливістю практичного курсу правознавства є й те, що він, ураховуючи вік дев'ятикласників, змістовно наповнений інформацією, орієнтованою на життєві потреби та інтереси учнів 14-15 років і включає вивчення норм права, що стосуються неповнолітніх, та побудований на єдності нових для учнів юридичних знань, їхнього соціального досвіду й практичних дій щодо вирішення конкретних життєвих проблем.

Утім, проведене нами анкетування педагогів засвідчило, що на практиці вчителі почасти відхиляються від концепції курсу щодо його змісту, наприклад, переобтяженням учнів поняттями або їх енциклопедичними визначеннями, домінуванням у викладі нового матеріалу теоретичних положень права, намаганням вибудувати чітку систему юридичних знань, орієнтацією учнів на заучування правових понять тощо (анкета подана в додатку).

Для ефективного навчання практичного курсу правознавства, на нашу думку, вчителю слід: 1) оперувати юридичними поняттями у формулюваннях, доступних для учнів цього віку; 2) включати в структуру уроку на його початку завдання щодо мотивації й актуалізації знань учнів, а також наприкінці уроку – процедуру рефлексії; 3) організовувати діяльність учнів на уроці через певні завдання/вправи, спрямовані на практичне застосування набутих ними знань.

Відтак, при вивченні практичного курсу правознавства важливим є:

- опанування учнями мінімальними практично значущими для них правовими знаннями;
- усвідомлення й правильне застосування найбільш важливих юридичних понять і термінів;
- розвиток навичок правомірної поведінки;
- засвоєння способів дії у різноманітних життєвих ситуаціях;
- уміння аналізувати явища, процеси, ситуації повсякденного життя з правової точки зору;
- уміння використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав та інтересів;
- формування внутрішньої мотивації й активної громадянської позиції.

Щодо мети вивчення конкретної теми означеного предмета, то її можна визначити як набуття учнями відповідних умінь виконувати дії на певному визначеному рівні, відповідно, одним із основних завдань навчання правознавства дев'ятикласників є формування їхньої предметної правової компетентності.

Наголосимо, що компетентнісний підхід до навчання – це орієнтація його на досягнення учнями певного рівня правової предметної компетентності, перетворення інформації, яка існує об'єктивно для всіх учнів, на суб'єктивний результат – надбання кожного учня, які можна виміряти. Основою для формування правової предметної компетентності школярів слугують предметні

знання, вміння, навички та ставлення, що забезпечують опанування ними змістом практичного курсу правознавства.

Визначена нами структура правової предметної компетентності включає такі компетенції:

1) когнітивну, що передбачає вміння учнів пояснювати основні правові поняття («право», «закон», «правова норма», «галузь права» тощо), визначати роль права у житті людини, суспільства, держави; вміння опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; уміння подавати набуті правові знання в різних формах (усній, письмовій, графічній, електронній тощо);

2) діяльнісно-процесуальну (в складі практичної й поведінкової компетенцій), що передбачає вміння учнів аналізувати та пропонувати розв'язання правових ситуацій, оцінювати факти й діяння осіб з точки зору права й закону, моделювати власну поведінку згідно з нормами права й приписів законів; навички участі школярів у груповій роботі, дискусіях, обговоренні й розв'язуванні нескладних правових проблем;

3) аксіологічну, що проявляється в позитивному ставленні до права й законодавства, виявленні пошани до прав і свобод людини та громадянина [11, с. 83].

Зупинимося детальніше на особливостях організації навчання учнів практичного курсу правознавства. Формування названих компетенцій в умовах уроку уможливорює особлива організація навчання – систематичне використання інтерактивних методів, що є однією з умов ефективного навчання правознавства учнів 9-х класів. Концепція курсу, навчальна програма і підручник як основний засіб навчання передбачають домінування на уроках практичного курсу правознавства інтерактивних методів – кооперативного навчання, ситуативного моделювання, обговорення дискусійних питань тощо [8; 9].

Як відомо, суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії його учасників. У результаті раціонального використання у навчальному процесі різних інтерактивних методів змінюються позиції вчителя й учнів: із носія готових знань учитель перетворюється на організатора пізнавальної діяльності своїх учнів, а останні виступають рівноправними суб'єктами в навчанні. Означений процес можна назвати співнавчанням (колективне, групове, навчання у співпраці), де як учень, так і вчитель виступають рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, й рефлексують із приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють [10, с. 14-15].

Інтерактивна взаємодія виключає як домінування одного учасника навчального процесу над іншими, так і однієї думки над іншою. Відтак, у ході інтерактивного навчання учні вчаться бути демократичними, ефективно спілкуватися з іншими людьми, приймати виважені рішення. Це сприяє розвитку комунікативних навичок учнів, їхнього критичного мислення, вміння співпрацювати, взаємонавчатися, оцінювати одне одного.

Крім того, організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє як формуванню в учнів комплексу навичок і вмінь, виробленню цінностей, так і створенню на уроках атмосфери співробітництва й взаємодії [10, с. 14-15].

Зазначимо, що особливістю практичного курсу правознавства є й те, що він позиціонується як отриманий у процесі інтерактивного навчання системний досвід учнів, здобутий у процесі їхньої активної діяльності, на основі якого в них формуються нові знання, навички і ставлення, необхідні для ефективного реагування на правові проблеми в умовах сучасного швидкозмінюваного суспільства.

Проте проведене нами анкетування вчителів правознавства міських шкіл Житомирської, Київської та Рівненської областей виявило певні труднощі при організації навчання дев'ятикласників практичного курсу правознавства. Так, майже половина респондентів (із 123 опитаних учителів) надають перевагу так званим традиційним методам навчання – шкільній лекції, бесіді, тестуванню тощо, а третина опитаних застосовує на практиці лише ті інтерактивні методи, які не є часозатратними і не потребують переміщення учнів у класній кімнаті (наприклад, «мікрофон», «мозковий штурм», робота в парах). Серед причин цього, вказаних респондентами, найчастіше зустрічаються такі (ми проранжували їх відповідно до кількості відповідей):

- 1) практичний курс правознавства викладається лише 1 годину на тиждень;
- 2) інтерактивні методи на уроці забирають багато часу;
- 3) важко оцінити конкретного учня при груповій роботі, проведенні дискусії, імітації судового розгляду справи тощо;
- 4) у вчителів відсутні навички застосування інтерактивних методів;
- 5) інтеракція сприймається учнями як гра, а не навчання (див. додаток).

На нашу думку, фрагментарне застосування інтерактивних методів на уроках практичного курсу правознавства, а тим паче відмова від них узагалі на уроках практичного курсу правознавства, по-перше, знижує пізнавальний інтерес учнів до предмета, по-друге, послаблює їхню мотивацію й ускладнює відповідь на основне питання в учінні «для чого мені це знати?», по-третє, робить навчання складної юридичної науки нецікавим, та, врешті-решт, не відповідає повною мірою заявленій назві предмета – «Правознавство. Практичний курс» та його концептуальним засадам.

Застосування інтерактивних методів на уроках практичного курсу правознавства дає змогу організувати навчання таким чином, щоб учні навчилися застосовувати набуті знання і вміння у житті, усвідомити, що вони можуть стати у нагоді в будь-якій життєвій ситуації – як на професійному, так і на соціально-побутовому рівні, зрозуміти, що юридична наука не існує сама по собі, а тісно пов'язана з життям [7].

Висновки. Таким чином, до особливостей навчання учнів 9-х класів практичного курсу правознавства нами віднесено:

– реалізацію практичної спрямованості названого предмета при оволодінні учнями передбаченими навчальною програмою правовими знаннями, вміннями і навичками та ціннісними ставленнями;

– систематичне використання інтерактивних методів як ефективний засіб навчання практичного курсу правознавства;

– спрямування навчання на формування правової компетентності учнів у єдності трьох її складників: когнітивного, діяльнісного та аксіологічного.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні методичних умов ефективного навчання правознавства учнів 9-х класів, описі показників і рівнів сформованості правової компетентності дев'ятикласників, виявленні внутрішньо курсових зв'язків між предметами «Правознавство. Практичний курс» (9 клас) і «Правознавство» (10 клас) тощо.

Додаток

Анкета для вчителя правознавства

Шановні колеги! Просимо Вас відповісти на запитання анкети.

Ми не оцінюємо Вашу роботу чи діяльність навчального закладу, в якому Ви працюєте. Тому просимо об'єктивно поставитися до заповнення анкети, адже від цього залежатиме поліпшення навчально-виховного процесу з практичного курсу правознавства.

Інструкція з виконання завдань: оберіть варіанти відповідей, що відповідають Вашій позиції. Там, де можливий вибір кількох відповідей, просимо обмежитися двома найголовнішими. Якщо жоден із варіантів Вас не влаштовує, впишіть власну відповідь у порожню стрічку.

Навчальний заклад, у якому Ви працюєте _____

1. Зазначте Ваш педагогічний стаж:

- 1) до 5 років;
- 2) від 5 до 10 років;
- 3) від 10 до 20 років;
- 4) понад 20 років.

2. Зазначте Вашу кваліфікаційну категорію:

- 1) спеціаліст;
- 2) спеціаліст другої категорії;
- 3) спеціаліст першої категорії;
- 4) спеціаліст вищої категорії.

3. Зазначте (обведіть кружечком), скільки років Ви викладаєте предмет «Правознавство. Практичний курс»:

1 рік; 2 роки; 3 роки; 4 роки; 5 років.

4. Оцініть стан забезпечення навчання практичного курсу правознавства методичними матеріалами для вчителя:

- 1) відсутні;

- 2) частково наявні;
- 3) наявні.

5. Чи вважаєте Ви, що основним завданням практичного курсу правознавства є формування предметної правової компетентності учнів?

- 1) так;
- 2) ні;
- 3) Ваш варіант _____.

6. Які методи організації навчання ви вважаєте найбільш ефективними у навчанні правознавства дев'ятикласників?

- 1) пояснювально-ілюстративні: розповідь, пояснення, демонстрація, традиційна лекція, робота з підручником;
- 2) репродуктивні;
- 3) проблемного навчання: проблемна лекція, дискусія, розв'язання правових ситуацій;
- 4) частково-пошукові (евристичні): евристична бесіда, генерування ідей;
- 5) інтерактивні: робота в групах, дискусії, імітації процесів та ін.;
- 6) дослідницькі (наукового пізнання): метод проектів, ділова гра, дослідження та ін.

7. Які прийоми і методи організації навчання ви найчастіше використовуєте на уроках правознавства у 9-му класі?

- 1) пояснювально-ілюстративні: розповідь, пояснення, демонстрація, традиційна лекція, робота з підручником;
- 2) репродуктивні;
- 3) проблемного навчання: проблемна лекція, дискусія, розв'язання правових ситуацій;
- 4) частково-пошукові (евристичні): евристична бесіда, генерування ідей;
- 5) інтерактивні: робота в групах, дискусії, імітації процесів та ін.;
- 6) дослідницькі (наукового пізнання): метод проектів, ділова гра, дослідження та ін.

8. Які засоби навчання Ви використовуєте на уроках практичного курсу правознавства?

- 1) підручники і навчальні посібники;
- 2) опорні конспекти;
- 3) комп'ютер, комп'ютерні програми;
- 4) мультимедійний проектор;
- 5) мультимедійна (інтерактивна) дошка;
- 6) інші.

9. Чи включаєте Ви в структуру уроку практичного курсу правознавства такі його елементи (скористайтеся, будь ласка, варіантами відповідей: ніколи, інколи, часто, завжди)?

- 1) мотиваційні завдання _____;
- 2) завдання з актуалізації знань учнів _____;
- 3) процедуру рефлексії _____;
- 4) самооцінювання _____;
- 5) взаємооцінювання учнів _____.

10. Із чого зазвичай Ви розпочинаєте урок практичного курсу правознавства?

- 1) проведення бесіди;
- 2) оголошення теми уроку;
- 3) завдань на актуалізацію знань;
- 4) перевірки виконання домашнього завдання;
- 5) представлення очікуваних результатів;
- 6) інше _____.

11. Як Ви розумієте поняття «інтерактивні методи навчання»?

- 1) застосування комп'ютерних технологій;
- 2) методи взаємонавчання й співпраці;
- 3) активні методи (бесіди, перегляд відеосюжетів тощо);
- 4) інше _____.

Якщо Ви застосовуєте на уроках практичного курсу правознавства інтерактивні методи навчання, перейдіть до запитань за №11 і №12.

12. Яким інтерактивним методам навчання Ви надаєте перевагу при викладанні практичного курсу правознавства?

- 1) «мозковий штурм»;
- 2) «мікрофон»;
- 3) «займи позицію»;
- 4) «прес»;
- 5) робота в парах;
- 6) робота в малих групах;
- 7) «навчаючи – вчуся»;
- 8) дискусія;
- 9) спрощене судове слухання;
- 10) інше _____.

13. Із якими труднощами Ви стикаєтеся при використанні інтерактивних методів на уроках практичного курсу правознавства?

- 1) нестача часу;
- 2) дисципліна учнів;
- 3) недостатній рівень підготовки як вчителя;

- 4) ускладнення при оцінюванні конкретного учня;
- 5) відсутність досвіду й неготовність учнів;
- 6) ставлення учнів до уроку як до гри;
- 7) неможливість опрацювати всі питання теми;
- 8) інше _____.

Дякуємо за співпрацю!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Будас А. П. Методика навчання правознавства студентів економічних спеціальностей : дис. канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Анна Пилипівна Будас. – К., 2012. – 209 с.
4. Дегтярьова Г. С. Дидактична складність формування правової культури в учнів ПТНЗ / Г. С. Дегтярьова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – №4. – С. 30-39.
5. Усенко І. Б. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / за ред. І. Б. Усенка. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999. – 357 с.
6. Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність : [навч. посіб.] / В. І. Кузнецов. – К. : ВД «Стилос», 2003. – 382 с.
7. Пишко О. Л. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства [Електронний ресурс] / О. Л. Пишко // Народна освіта. – 2014. – № 1 (22). – Режим доступу : http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257.
8. Пометун О. І. Правознавство (практичний курс). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 9 клас / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – К. : ПП «Вікторія», 2009. – 31 с.
9. Пометун О. І. Правознавство. Практичний курс : підручник для 9 кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
10. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
11. Ремех Т. О. Методичні засади навчання правознавства в процесі допрофільної підготовки школярів : дис. канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Тетяна Олексіївна Ремех. – К., 2011. – 270 с.

Дата надходження до редакції: 23.06.2014 р.